

FELSEFE VE İÇTİMAİYAT MECMUASI

Müdürü :	Türk Felsefe Cemiyetinin	Müessisi :
Memet Servet	resmî organıdır .	Agâh Sırrı

Bu sayıda :

Mukaddime	Müdüriyet
Tedrisî kısım :	
Fizikte usûl	M . İlhamî
Riyasî İlimlerde usûl	Hatemi. Seniha
Dinî içtimaiyat	Hilmi ziya
Kymetlerin tefaruku	Nuset Servet
Ruhiyat meseleleri	Muzaffer Şerif
Tahlil ve tenkit kısmı	
İstatistik ve tecrübe	H . Z .
Mecellei umuru belediye	Ali kâmi
Usûl hakkında nutuk	Z . Fahri

İlave

« Türk Mantıkçıları »

Prof . Memet Ali Aynî

(Türk Felsefe Cemiyetinin 5 inci ilmi
İçtimainda okunan tebiğdir)

İdarehane : İstanbul - Şehzadebaşı , İstiklal lisesinde

İktisat Matbaası

1928

دینی اجتماعیات

اوچونجی درس

دینارک نظامی

دینار ، مورفولوژیک تکاملی تعقیب ایدرک توتهمجیلکدن تک آللهجیلغه قادار مختلف صفحه لردن کچر لر. دینارک تکاملی تمامیله قان ، قبیله ، سینته وملت دوره لرنده کی تکامله او یغوندر . بونک ایچون دبیله بیلیرکه تکامل ایدن یالکیز باشنه اعتقاد لر و منسکر دکدر . جمعیتک بنیه سننده کی بر استحاله دینی ، اقتصادی ، سیاسی ، الح . استحاله لری دوغورور . نه سیاسی ویا اقتصادی تکامل دینی و اخلاقی تکاملی ؛ نه ده بالعکس دینی ویا اخلاقی تکامل سیاسی و اقتصادی استحاله یی تولید ایتشدر . چونکه بو طرزده بر کوروش بزى اجتماعیاتک علمی تلقیسندن اوزاقلاشدیر ارق مانه ریالیسم ویا سپیریتو آلیسمک یکجهت فلسفه لرینه کوتورور .

نوتهمجیلک : — شیمدی یه قادار تثبیت ایدیله بیلان اک ابتدائی دین شکل ی اولان توتهمجیلک ، « قان » دیدیکمز اک ابتدائی جمعیه مخصوصدر . قاننده بوتون فرد لر ، آرالرنده فیزیولوژیک هیچ برقرابت اولمادینی حالده ، عینی اسمی طاشیمق دولایسیله یکدیگری اقربا عد ایدر لر . توتهم ، (آلغونق) قبیله سنندن (اوژیبوای) لرك کندی قانلرینه اسم وظیفه سی کوردهن اشیا نوعنه ویردکلری آددر . بوتعبیر بوتون قان حالنده کی جمعیتلر ایچون مشترک بر اصطلاح اولارق قبول ایدیلشدر . برقان افرادیله اونک توتهمی اولان اشیا صنفی آراسنده قان وجوهر اشتراکی اولدینی فرض ایدیلیر . بونک ایچون قان و توتهم افرادی عینی اصلدن در . یکدیگری نك قارده شیدر . قان و توتهم افرادی کندی آرالرنده مقدس و حرامدر لر . بونک ایچون قان افرادی یکدیگریله اوله نه مه دکلری کبی ، کندی اقربالری اولان توتهملر ده دو قونامازلر ؛ اونى بیه مز لر .

قلانه اسم وظیفه‌سی کورهن توتهم صنفی برنبات ، بر حیوان ، حتی جماداتدن برشی بیله اولابیلیر. مقدس اولان توتهم بر حیوان ویا نبات نوعنه مخصوص اولان بر طاقم وصف ممیزله مالک فرد دکل ، بلکه او حیوان و نبات نوعنک مجموعیدر. اونی « آنیمالیزم » ویا حیوان پرستلکدن آیزان نقطه‌لردن بریسی‌ده بودر : توتهم فلان قانغورو ، فلان طاوشان دکل ، بوتون قانغورو و طاوشان صنفیدر .

قلان افرادی، اوچ صورته توتهم اسمنی قازانیرلر: اکثری جمعیتلرده چوجوق آناسنک توتهمنی آلیر : دیهری ، اورایونا ، قامیلاروا ، الخ ... قلانلرنده بو حال واضحاً کورولمکده در .

بو حالده بولونان قلان طوپراغه دکل ، توتهم بعضی سنه مربوطدر . ایکنجی وداها نادر وضعیتلرده توتهم بابادن انتقال ایدر . چوجوق باباسنک یاننده قالیر . قلان داخلنده یالکز اولی قادینلریابانجی توتهملره منسوب اولوب بونک خارچنده کی بوتون فردلر محلی توتهمه منسوب بر زمره تشکیل ایدرلر . توتهمک بو طرزده انتقالی ، طوپراغه مربوط بعضی نك تشکله باشلادینی وتوته مجملکک انحطاط ایتدیکی دورلرده کوزوکور . قلان و فراتری لره مخصوص توتهملردن ماعدا ، برده اونلرک دورنده مادری، صنفلره مخصوص توتهملر وارددر . بونلری دیگرلردن فردی توتهم اسمیه آیرابیلیرز . هر فرد کندی قلانه مخصوص عمومی اسمی آلدقن ماعدا ، آنادن انتقال ایدن فردی توتهمنک اسمنی‌ده آلیر .

توتهم ، انسان و مقدس اشیا آراسنده مشترک و ساری اولان بر قوتک ، یعنی « مانا » نك علامتیدر . مانا بزم همیزده مجتمعاً وارددر . توتهمده اولدینی قادار هر بریمزدهده آیری آیری موجوددر . مقدس اشیا ایله انسان آراسنده کی بومانا اشتراکی نام بر جوهر اشتراکیدر . مانا یالکز معنوی و روحی بر شی دکلدر ، اوعینی زمانده مادیدر. ابتدائی انسان هم کندیسیدر، هم توتهم اولان قانغورودر، همده ینه توتهم اولان برنباتدر . بر آن ایچنده بو مختلف شکللرده تظاهر ایتدیکنه قانعدر . بزم منطقمزله تالیفی قابل اولمایان بو ابتدائی دین تلقیسنه «تشارک قانونی» دیه بیلیرز. فرده صحت و حیات ویرن، اونک یکی نسللرده دوامنی تأمین ایدن مانادر. بناء علیه حیات ونسلی تقویه ایتک، قلان داخلنده برکت و تناسلی آرتدیرمق ایچون فردلر کندیلرنده کی قدسیت جوهرینی ، «مانا»نی چوغالتمالیدرلر . ایسته بومقصدله « اینتیشیوما » آینلری یابیلیر .

بو آیینلرده فردلر، مانایی محتوی اولان توتهمی یمک صورتیله مقدس اشیا ایله کندی آرالرنده کی جوهر اشتراکنی آرتدیررلر. توتهمجیلکده قوربانک ایلك تظاهری بر مقدس اشیا صنفی ایله اشتراک حاصل ایتمکدن عبارت اولان بو، اینتیشیوما آییندر [۱].

ابتدائی یه نظراً نسلک چوغالماسیله جنسی مناسبت آراستنده بر علاقه یوقدر. هر چوجوق، بر اینتیشیوما آیینده توتهمک ینلمه سندن حاصل اولور. ایشته توتهمجی جمعیتلرده نسلک یالکز آنا جهندن اولماسی بوندن ایلری کلیر: موغولار جنکیزک دو قوزنجی جدی آلاقوانک صلبندن باباسز اولارق و معبودله اشتراک نتیجه سنده بر چوجوق دوغدیغنه اینانیرلردی. خرسیتیانلرجه عیسی، مریمک معبودله اشتراکندن باباسز اولارق دوغمشدر.

دیگر بعض متکامل دینلرده موجود اولان بومیسیتیک اعتقاد، توتهمجیلکده کی قوربان تلقیسنتک بر بقیه سیدر. توتهم، فلان افرادی ایچون اسم وظیفه سنی کوردیکی کبی، فردلرک معشری علامتی و آرماسی اولارقده قوللانیلیر. معین بر قیلانه منسوب اولان بوتون فردلر اوزلرنده، قوللانقلری اشیاده توتهمه عائد بر پارچایی، ویا اونک رسمی بولوندیررلر. توتهمک بسیط بر حاله قونولمش اولان رسمی؛ او اشیایی، مسکن و سلاحلر اوزرینه حک ایدیله چکی کبی، بالذات وجود اوزرینه ده یاپیلیر. وجوده دوگمه صورتیله یاپیلان بو توتهم رسملرینه «وشم» (Tatuage) ده نیلیر. توتهمه عائد پارچالر (حیوان قویروغی، طیرناغی، دیشی؛ بر باشاق، قیل ویا قیلدن اورولمش ایپ، الخ... مسکنک قابوسنه اویلیر، قوللانیلان اشیایه باغلانیر ویا وجوده ربط ایدیلیر.

بوتون بونلر یالکز اسم و علامت (emblème) اولمله قالماز، عینی زمانده مانانک، مقدس قوتک انسانده دائمی اولارق حاضر بولونماسنه، انسانک یاپانجی مانالر تسلطندن محافظه سنه خدمت ایدر. توتهمک بو وظیفه سی، اک ابتدائی دینک ایچنده برده سحری مقوله لرک دوغماسنه سبب اولمشدر. اشیا، توتهم صنفه نظراً مقدس و لا مقدس (حرام و حلال) دییه تفریق ایدیلیر. توتهم مقدس (حرام) اولان اشیانک اتمودجیدر. بو مقدس اشیادن بریسی ده دیی آیینلر

[۱] قوربان ویا «قربانی» کلمه سی اللهه قریبت، باقینلی معناسندن بر نوع اشتراکه دلالت ایدر.

انسانسندہ قوللانیلان تاخادان و طاشدن آلتلردر که بونلره (شورینغا) دیورلره . هر قلان ، آز ویا چوق اهمیتی بر شورینغا قوللکسیونه مالکدر . لا مقدس اولان کیمسهر (یعنی قادینلر ، کنج چوجوقلر) بو عبادت و منسک آلتلرینه دو قوناماز ، حتی اونلری کوره مزلر . شورینغالر ، قلانه عائد خصوصی بر محله صاقلانیر . [آروننا قبیله سندمکی قلانلرده بوکا اورتنا تولونجا دیورلر .] بو بر نوع مغاره ، بر آلتنده کیزی بر یردر : مقدس اشیانک محافظی ، هیچ بر رئیسک صلاحیتنه مالک اولماق اوزره (موبونغ) در . یکی دوغان چوجوق هنوز قلانک قدسیتنه داخل دکدر . او ، معین بر یاشه قادار لا مقدسلکنی محافظه ایدر . جوجوغک قلانه مخصوص اسمی آلماسی ، آیین و منسکره اشتراک ایده بیلرسی ایچون جمعیتنه دخول مراسمی کچیرمسی لازمدر . بو مراسم بوتون ابتدائی دینلرده ، و بر چوق اسکی اعتقادلری دوام ایتدیرن بعضی طریقنلرده ظاهری فرقلره اجرا ایدیلمکده در .

توته مجیلکده روحک ابدیلکی ، اجداد روحلری ، آخرت و عقبا فکری یوقدر . فوق الطبیعی عالم هنوز طبیعی عالمدن آیریلماشدر . اولن انسانلرک مانالری یاشایان انسانلرک آراسنده دولاشیر . اونلره ایلک ویا فالق یا بق صورتیله حیاتلرینه قاریشیر . خلاصه توته مجیلک متافیزیکسز ، و ایده آلزمدن بی خبر ایلک دین شکلیدر .
روحیلر : اسکیدن اک ابتدائی دین شکلنی ظن ایدیلن آنیمیزمک ، دینلر تاریخنده نسبة موخر بر دوره اولدینی و آجاق مانا مفهومک تکاملندن حصوله کادیکی آکلاشیماشدر . بوده بالخاصه اجداد روحلرینه عبادت ، بونلرک کتدکجه بزدن آریلارق بر عالم وجوده کتیر دکلرینه اعتقاددر . ایشته ابتدائی دینلرک اسطورهلری (میتولوژیسی) ، قهرمانلری ، معبودلری بوصورتله دوغمشدر .
 بودورهده « مانا » یاواش یاواش باشقه برعالمه آریلمایه باشلامشدر . طبیعی ایله فوق الطبیعی بر بزدن اوزاقلاشمشدر . بزنی اداره ایدن اجداد روحلریدر . ماضیده نه قادار درینلره کیدیلیرسه اجداد روحلری او قادار فوق الطبیعی برعالمده در ؛ و بزه اودرجهده حاکمدر .

روحیلق ، مورفولوژیک تکاملده قلاندن قبیلهیه انتقال دورهسنه تقابل ایدر . آرتیق توته ملی بعضی یرینه طوپراغه مربوط بر بعضی قائم اولمشدر . مقدسلک سلسلهسی آنا طریقله دکل ، بابا طریقله انتقاله باشلامشدر . پدرشاهی عالهلر

و «ژنس» لر تشکل حالنده در . پوتلاج نتیجه‌سنده جمعیت داخلنده رئیس‌لر و بالنتیجه مرتبوی برساسله دوغمشدر . آرتیق عائله لرك علامت و آرماسی اولمغه باشلايان توتهملر آراسنده درجه فرقی حصوله کمشدر . جمعیتک بوتون تظاهرآنده وجوده کلن مرتبوی تعضی ، اعتقاد و منسکر ساحه‌سنده تجلی ایدنجه : قبيله و ژنس رئیس‌لرینک مانالری دیگر مانالره فائق برصنف تشکیل ایتمشدر .

ایشته «اجداد عبادتی» ده نیلن ، و دینلر تاریخنده چوق زمان مبداء ظن ایدیلن دور ، بو صورتله دوغمشدر . چینیلرک اعتقادی ، روماده ژنس دینی ، مصر فرعونلرینک اجداد معبودلری ، الخ .. بو صنفه داخلدر . روماده (Jenus) ، اسکی یونانده (Daimon) اجداد روحلریدر .

روحلر اییلکه اولدینی قادر فناغمده مستعددرلر . بونلر ایچون خیرکار و روحلرک یاننده شیرر روحلر تشکل ایتمشدر . بونلر فیرطینا ، بلا و طاعون کتیررلر . بونلرک ضررندن تحفظ ایتک ایچون برطاقم سحری واسطه لره و قوربانلره مراجعت ایتک لازمدر . توتهمجی دینلرده ، مقدس اشیا ایله اشتراکی افاده ایدن قوربان بوراده یا اجداد روحلرینه تقدیم ایدیلن برهدیه حاله کمشدر . اکر بورو حلالر ایسه لر قوربان اولنلرک خاطرینی ألمق ایچون ، اکر شیرر ایسه لر غیظلرینی تسکین ایتک ایچون یاپیلیر . انسان اولدکن صوگرا ماناسی آرتیق بزم آرامزده دولاشماز . فوق الطیبی اولان عالمه کیدر . اجداد ، یاشایانلردن نه درجه اوزاقلا شیرسه ، ماناسی ده بو عالمدن او قادر اوزاق ابدی بر عالمه چکیلیر . بو صورتله آنیمست دینلرده ابتدائی برشکلده عقبا فکری ، جنت و جهنم تصورلری دوغمغه باشلار .

توتهمجی دینلرده ، مقدس اشیا نیک عینی جوهردن تلقی ایدیله سی . نتیجه سی اولان «تناسخ» فکری روحی دینلرده اجداد روحلرینک تناسخ و استحاله سی شکلنده بر میتولوژی حاله انقلاب ایتمشدر : تلپنیکیت لر کندیلرینک آبی اولدقلرینی سویله مزلر ، فقط ایلك جدلرینک آبی صورتنه استحاله ایتدیکنی بر اسـطوره شکلنده آکلاتیرلر . مصر لیلرک آتماجه باشلی جد معبودلرنده بونی واضحاً کورمکده یز .

قبيله حالنده کی جمعیتلرده پوتلاج نتیجه سی توتهملر برر مبادله موضوعی اولمش و اسکی شامل قدسیتی غیب ایتمشدر . بونلر آرتیق صاحبه شرف و نفود تأمین

ایدن آرمه‌لر، اونی سحری واسطه‌لرله شریر روحلرک تسلطدن قوروپان موسقه و نظرلقلر حاله کلمشدر. خلاصه اجتماعی حیاتده غایه «تحویل» ی (Transfert) نتیجه‌سنده اسکیدن دینک اساسنی تشکیل ایدن (تانو) و (تونه‌م)، شیمدی دیندن آیری و اکثریا اونک طرفندن مردود بر ساحه اولان «سحر» ک موضوعی اولمشدر. تونه‌مک روحی دینلرده کی بو شکله «فته‌تیش» ده نیلمکده در.

قبیله عبادتنده عالمک مقدس موضعلره کوره تقسیمنه - بر آلتی و کونک موضعلری انضمام ایتمشدر.

دعا و عبادتله کونک توجه ایدیله‌رک یابیلیر. بو، فائق مانا روحلرینک تمثالی ارائه‌سیدر. فائق زمهرلر و قبیله رئیسلی کی اجداد روحلری یوکسکده و تمثیلاً «سماه» در. جنت و جهنم تصورلری ده بو تمثالی مادونلق و مافوقناغه مربوط اولارق «سما» و «زیرزمین» عطف ایدلشدر. قبیله تعضیسنده اجداد عبادتندن، قهرمان ویا (یم آله) عبادتنه، اورادن قبیله معبودینه کچیلیر. قبیله تعضیسی قوت قازاندیغی، فائق زمهره‌نک نفوذی آرتدیغی نسبتده قبیله معبودی ده صراحتله تأسس ایدر. آرتق قبیله داخلنده تالی زمهرلر ایکنجی درجه‌ده اولارق اجداد و قهرمان عبادتی دوام ایتدیررلر: روماده پارچیبه‌نلرک (ژه نیوس) لری کی.

قبیله‌لر آراسنده مناسبت و رابطه‌لر چوغالارق بونلردن بری فائق بر موقع قازاندقجه قبیله معبودی ده عموملمشه‌مکده، بین‌الجمعی قیمت قازانمغه باشلار، ایشته روحی دینلرک اک یوکسک شکلی، بو عمومیلک وصفنی قازانمق اوزره اولان قبیله معبودی در.

روحیلقده قبیله معبودی ویا اجداد عبادتنه عائد اعتقاد و منککلرک مجموعی دین اولدیغی حالده، آن وفته‌تیش اولان فردی تونه‌ملره عائد اعمالک مجموعی ده سحر در. (فره‌زه‌ر) بوتون دینلرک منشائی سحر عد ایتدیگی حتی، «سلطنت» و فردی حاکمیتی سحرله ایضاحه چالیشدیغی حالده، (ژان ماری کوبو) بالعکس دین ایله سحری یکدیگرینک ضدی تالق ایده‌رک دینی و اونک ممثلی اولان (راهب) ی محافظه‌کاره سحر و اونی تمثیل ایدن (کاهن) ی احرار قوتک ابتدائی تجلیسی اولارق کورمکده در. فقط اجتماعیاتک ترقیسی بزه کوستردیکه بونلرک ایکی‌سی ده دوغرو دکلدر: دینه سحر بربرینک عینی دکلدر. فقط سحر، فردیله‌شن بر دیندر.

و اصل دین تکامل ایده رک قبیله وسپته به انتقال ایتدجکه سحرده بر پس زنده کبی دوام ایتمکده در .

طبیعیتم: — بو دوره حیوان و انسان شکلنده ویا مختلط شکلده اولان اجداد - معبودلرک یرینه طبیعت قوتلرینک قائم اولماسندن عبارتدر. قرون قدیمه تک اکثری دینلری بو دوره به تقابل ایدر: مصرده آی، کونش و کیجه، فنیکه لیلرده فورطونا و آی و کونش، آثور وکلدانه بوتون ییلدیزلر، قدیم یونانده هر نوع طبیعت قوتلری بر معبودک تمثالی ایدی. دینلرده طبیعتجیلق، اجتماعی مورفولوژیده قبیله دن سینته به انتقال اناسنده تشکل ایدر. تألیه ایدیلن طبیعت قوتلری اکثریتله یوقاری به، سمایه عأددر. بونلر مرتبوی بر سلسله ده فائق زمربه عأد اولان قبیله معبودی تمثیل ایدرلر. بعضاً آشاعی به، طوبراغه عأد اولورلر. او زمان ده صنفله عأد قبیله معبودی تمثیل ایدرلر. قبیله لر آراسنده واسسالق ویا تبنی صورتیه ارتباطلر تأسس ایتدجکه وفائق قبیله لر اطرافنده مستقبل سینته لرک اساسی قورولغه باشلادقجه زمره لر آراسنده کی اتحاد کبی سما معبودیه زمین معبودی آراسنده ده اتحاد و ائتلاف باشلار: اسکی یونانده زهوس و هادهس، چینیلرده یین ویا نغ، تراپونلرده ایزانامی و ایزاناکی، تورکلرده آسرایر و کوك تاگری آراسنده ائتلاف بوندن ایلری کلیر.

طبیعتجی دینلرده، طبیعتک بر قسمی معبودک کندیبی دکل تمثالیدر. معبود اوراده کأنددر. اونک قوتنه صاحبدر. فقط بو اعتقاد بالذات طبیعت قوتنک تألیهی شکلنده کورولن بر طاقم میتولوژیلرک دوغماسنه سبب اولمشدر.

مصرده اوزیرسه عأد کیجه و کونش اسطوره سی کبی، بوندن دولایی بر زمان ناتوریست ده نیلن بر جریان، دینلرک منشائی خیرکار ویا مضر طبیعت قوتلرینک تألیهنده آرامق خطاسنه دوشمشدی. روحیلقدن طبیعتجیلغه انتقال، «روح» صورتنده تصور ایدیلن اجداد ویا قبیله معبودلرینک بر طاقم طبیعی موضعلرده استقرار قازانماسندن دوغاره، طوبراغه مربوط تعضونه درجه قوتله نیر؛ فردی اقتدار نه قادر تشکل ایدرسه، اجداد روحلری ده اودرجه ده معین طبیعی موضعلر قازانیر. منبعلرک، اورمانلرک و داغ ویا مغاره لرک قدسیتی اوراده استقرار قازانمش اولان اجداد و قبیله روحلرینک موجودیتندن در. یونان معبودلرندن اولان «هفائیسقوس» یونان آدالرندن بریسنده کی مقدس یانار داغیدر. هند،

آثور و روما معبودلرندن بویوک بر قسمنک اسملری طبیعتک بر پارچاسندن ویا قوتندن آلمشدر. طبیعتی دینلرده یالکز قورقونج و شریر معبودلرک بولوندیجی جمعیتلره تصادف ایتدیگمز کبی ، عینی زمانده هم خیرکار هم شریر اولانلرینه ویا یالکز خیرکار اولانلرینه ده راستلامقده یز . بونک سببینه ده مورفولوژیک تکاملده آرامق لازمدر . چونکه بر جمعیت داخلنده بیله عینی معبودک مختلف زمانلرده بو درجهلردن هر بریسنی قطع ایده بیلدیگنی کورویورز . مثلاً آثور و فنیکه معبودلری عمومیتله غضوب ، ذوالانتقام معبودلردر . مصر معبودلری ایجریسنده اوزیریس کبی رحیم و غفور اولانلرینک یاننده سته کبی قورقونج اولانلری ده واردر . فقط عبرانیلرک معبودی یا هوه ابتداده فورطونا و شیمشک شکلنده تصور ایدیلن قورقونج و منتقم بر معبودکن ، بالاخره تدریجاً قیصقانیج معبود ، قومنک حامیسی ، نهایت رب العالمین اولمغه باشلامشدر .

طبیعت معبودلرندن هیچ بریسی بدایتده عمومی و عالشمول دکلدر . اجداد و قبیله معبودلری کبی کندی قومنک معبودیدر . شو فرق ایله که آرتیق « جد اعظم » اولمقدن چیقمش ، (ناظم عالم) (Demlurgoz) اولشدر .

طبیعتی دینلرده روحیلغه و توتهمجیلکه عائد اسکی اعتقاد و منسکر دوام ایده بیلیر . اوزمان بونلر تالی دینلری و سحری تشکیل ایدرلر . فقط بعض جمعیتلرده هر یکی دین کندیسندن اولکیلری نسخ ایتدیکی ایچون طبیعتی دینک خارجنده کبی بوتون اعتقادلر مردود تلقی ایدیلیر .

هروه آللهجیلر : — سینهلرک تشکلندن سوگرا تصادف ایتدیگمز اک بارز دین شکلی پولیته ییزم یعنی چوق آللهجیلقدر . متعدد قبیلهلرک اجداد روحی ویا طبیعت قوتی شکلنده تصویر ایدیلن معبودلری بر مدینه داخلنده برلشیر . بدایتده مدینه ده داخل اولان هر قبیله یالکز کندی معبودینه اعتقاد ایدرکن ؛ مدینهنک معشری روحی قوتلندجکه ، قبیلهلر آراسنده ازدواجلره قدسیت اشتراکی حاصل اولدجه بوتون سینه مجتمعا بوتون معبودلره عبادت ایتمهک باشلار . پولیته ییزمک صوک دوره سی معبودلردن بریسنک و اکثریتله سینهنک مؤسسسی اولان قلان ویا قبیله معبودینک دیکرلرینه تفوق ایتمه سی صورتنده واقع اولور . یونانده زهوس ، مصرده اوزیریس ، روماده ژویترک حاکمیتی کبی . سینهنک اساسنی براوجاق تشکیل

ایدر. کاهنک نظارتی آئنده اولوب مقدس اشانک صاقلان دینی، قوربانلرک کسیدلرکی وزمره لر آراسنده متقابل بوتلاچلرک ویریلدیکی محل اولان بو اوجاق اکثری سینته لرک تشکلندن اولده قبیله لر آراسنده مهم بر رول اوینار. بوراسی قبیله لرک مقدس کونلرده حج ایچون کلدکلری بر زیارتکاهیدر. شاید بر طاقم شرائط بو زیارتلری صیقلاشدیرر ونهایت دائمیه شدیررسه اوزمان هر قبیله کندی معبودینه عائد صنمی (Idole) بوراده براقیر. مقدس اوجاق مستقبل سینته به داخل ویل مربوط قبیله معبودلرینک طویلاندینی بر محل اولور. بالآخره سینته قوتلندکجه، معبودلر آراسنده کی اشتراکده آرنارق بر «معبودلر عائله سی» تشکل ایدر:

مصرده، فیکهده، یونان وروماده، مکده بووعدن معبودعائللری موجوددی آرتق تدریجاً بوتون میتولوژی بو معبود عائله سنه کوره شکللر آلیر: قبریسه گوکرچین معبود اولان آفرودیت ایله آاداردن برینسک معبودی هه فائستوس یونان میتولوژیسنده دیگر معبودلرک آراسنده موقع المشردر.

پولیته ییست دینلرده معبود کیتدکجه بشری وصفلر المقده دره برانسان صورتنده تصور ایدیله رک هیکلری یابیلیر. آرتق یاواش یاواش تناسخله اولان علاقه سنی کسمشدر. اوروح ویل طبیعت دکل، بالذات برانسادره اولنک بر یوزنده کی انسانلر کی احتراصلری، محبتلری واردر. یالکز فرقی ابدی اولماسیدر. سینته داخلنده معبودلرک اک بویوکی یا اونلرک مجموعنی افاده ایدن بر «اسم جمع» در: الیهلر (Les Dieux) کی. یاخود معبود (Dieu) معناسنه کلن بر کله در. یونانده (زهوس)، عربلرده (الله) بومعاده ایدی. سوقراط «الیهلر» دن بر موجود کی بحث ایدیور. چوق اللهجیلقده اک بویوک معبود آرتق ناظم عالم، وبالآخره خالق کائنات اولمغه باشلار.

بوصورتله بوتون پولیته ییک دینلرده بر «تشکل عالم نظریه سی» (قوزموغونی) وجوده کلیر. بوکا عائد وثائقه مصر، یونان، آثور الخ. ده تصادف ایتکده یزه یونانیلره کوره (زهئوس) یعنی (آله) (قرونوس) یعنی (رمان) دن دوغمشدر. پولیته ییست دینلرده معبودلر هنوز رب العالمین دکل، کندی قومنک ربیدرلر. عالی یوقدن وار اتمه مش، اوکا نظام ویرمشلدر. یونانجه (قوزموس) یعنی زمانده هم عالم هم نظام معناسنه کلیر. فقط بویوکی طرز تلتی آراسنده نامحسوس انتقالی تأمین ایدن مختلف درجه لر واردر.

جوق اللہجی دینلرده معبد ، معبودک ویا مبودلرک اقامتکاهیدر . قیبله لرک شورینگارینی صاقلادقلری محلدن تکامل ایدهرک سینته بک اوجاغی حاله کلن معبد ، حقیقی مناسیله او عد ایدیلمیر . مکده « بیت الله » معبودلرک اقامتکاهی ایدی . بوراده آنجاق معبودک صنعی واونک خدمتکارلری اوطورور .

قوربان آرتق نه میستیک بر جوهر اشتراکی، نه فدای نفس ویا اونک یرینه اقامه ایدیلمن فدای مالی حضرت اسماعیلک یرینه قوبون قوربانی کی [نه ده معبوده یاراتمق ایچون یاپیلان تمثالی بر هدیه در . قوربان ، پولیته نیست دینلرده حقیقی مناسیله معبودک غدا سیدر . تماماً بشریله شمش اولان بودینلرده قوربانک منسکری یزه کوستریبورکه بو غدا ویریله دیکی زمان معبود آچ قالیر ؛ راحتسز اولور .

مبودلر ، انسانی احتراضلره مالک کی تصور ایدیلمکلی ایچون ، انسانلر اونلرک آرالرنده کی مجادله دن استفاده ایدر و برینی نمون ایتمک صورتیله دیگری علیهنه قوللانا بیلیرلر . او کوست قونت و دوره یه « تهئولوژیک » دور دیور ، بو طبیعتده تصادفک، قدرک حاکم اولدیغنه اعتقاد وصفیله تمیز ایدیوردی . معبودلرک بوتون احتراضلریله دونیا ایشلرینه ناصل مداخله ایتمکلی برینی هومبروسده کوروبورزه چوقده بر آلا بیلیر : — پولیته نيزمک غایه سی فائق معبودک دیگرلرینی کولکه آلتنده رقاسیدر . بو تقدیرده اولاک قوتلی اولان معبود ، سوکرا دیگرلرینی بیلع و تمثیل ایدن معبود اولوز . دینلرک تکاملنده بوکا هه نوته نيزم یعنی چوقده بر الله جلیق دیه بیلیرز . بو شکل دینلر تاریخنک بر نوع (کثرتده وحدت) یدر . حاکم معبود دیگرلرینی برر تجلیدن عبارت بر اقارق مختلف صورتلره بورونمش عینی معبود کی تلقی ایدیلمک باشلامشدر . براهانیزمده براهم معبود حقیقیدر . فقط یاراتمق، محو ایتمک کی مختلف صفتلر دن دولای براهما، ویشنو و سیموا صورتلرنده تجلی ایده بیلیر .

خرستیانلقده عیسی روح الله ، الله حقیقتده بر اولان معبودک اوچ تجلیسی در . هه نوته نیست دینلرده — مثاللرندن کوروله جکی اوزره — سرتیلک واردر . فقط بو سرتیلک ابتدائی دینلرک سرتیلکی دکلدربو آنجاق سینته لرک انحلالی زماننده تشکل ایدن (رب العالمین) تصویرینک سرتیلکی در :

هنوز کثرتجیلک اعتقادی تماماً غیب اولماش، بوکا مقابل عالم شمول وسینتلر آراسنده مشترک معبود فکری ده دوغمنه باشلامشدر . ایشته بو اجتماعی انتقال

سرتی بر اعتقادك دوغماسنه سبب اولور . بوندن دولایی هه نوته ئیست دینلرده .
 معبود انسان صورتنده تجسد ایدر . انسان معبود بشریت ایچون کندیسنی قوربان
 و بو صورتله بشریتی تخلیص ایدر . وهدا شریقلرنده قوربان بر (قومونیون)
 یعنی معبودله اشتراك عد ایدیلدیکی کبی ، عیسی نك قوربانی ده معبودله عنیت در .
 هه نوته ئیست دینلر کندیلرندن اول کلن بوتون اعتقادلری مص و تمثیل ایدرلر :
 توتهمجی ، روحی و طبیعتجی عقیده لری (میستر) لر ، (صنم) لر و (میراقل) لر
 آلتنده دوام ایتدیرلر . بودینلر اسکی اعتقادلری نسخ ایتهدیکی ایچون (سحر) ی ده
 اختوا ایدر و هر طبقه آراسنده انتشار ایدرلر . اسلامیتده شیعیلیکی ده هه نوته ئیست
 دینلر آراسنده صایابیلیرز .

خرستیانلق و شیعیلیک نك اللهجی دینلرک تکاملی اولارق کورونمکده در .
 فقط بونلره نك اللهجی اولان ایکی سامی دینه عائد (صورت) نك اسکی سینت لر
 مدینتی داخلنده بولته ئیست دینلرک ماده سی اوزرینه انضمامندن دوغمشدر : هه نوته .
 ئیست خرستیانلق اسکی یونان و روماده ، شیعیلیک یمن ، ایران و مصرده وجوده
 کلدی . هه نوته ئیست دینلرده کی (حلول) و (تجسد) فکرلری روحی و طبیعتجی
 دینلرده موجود اولان معبودك اوغلی ویا بالذات معبود قناعتنك دوامیدر . اسکی
 مصرده فرعونه پرستش ایدیلدیکی کبی ، خرستیانلق و شیعیلیک ده عیسی و علی په
 پرستش ایدیلیر . قرون اولی دینلرنده فرعون یعنی معبودك کندی کندیسنك قوربانی
 واقامه شکلی اولدینی کبی متکامل هه نوته ئیست دینلرده ده عیسی نك صلیبی و علی نك
 شهادتی بر معبود قوربانی در .

یونان ، روما ، مکه (مَعَز) دینلرینك صوڤك صفحه لری برهه نوته ئیزمدر .

ایکی اللهجیلر ۱ — دینلرک تکاملنده ، بویوک سلطنتلرک وصف تحکملرینك
 تأسسیله موازی اولارق وجوده کلن عقیده لردن بریسی ده دوآلیزم یعنی ایکی
 اللهجیلقدر . اساساً بوتون دینلرده بو عقیده نك بر نوه سنی بولوق قابلدر . چونکه
 اجتماعی حیات هر هانکی دین شکلنده قدسی ایله لاقدسی بی تفریق ایتدیکی ایچون
 دوآلیزم ، یا خود ماهیت بشریه نك ایکیلیکی بوتون دینلرک اساسیدر . حتی بوقاعده بی
 نك متکامل دینلردن بری اولان « مونوته ئیزم » ده بولابیلیرز . آنجاق دینلر
 تاربخنده دوآلیست تسمیه ایتدیکمز نوع ، صورت عمومیه ده قدسی ایله اونك

ضدی اولان لاقدرسی بی افاده ایتمکدن چیقارق بو ایکی قوتی عینی شدتده ایکی
محرارق تلقی ایتمکه قادار وارمش اولان دینلردر . بو دینلرک اساسنی داها قدیم
مصرده کوروپورز : اوزیریسک قارشیسنده کی سهت ایله ، قدیم یونانده زه وسک
قارشیسنده کی هاوس بو ایکیلکک برر باشلانغیجیدر . فقط ایکی اللهجیلنگ الک
واضح شکلی ایرانک مازده نیست و مایخه نیست دینلریله ، چینک تاؤ دیننده اوغوز
تورکلرینک دیننده کورولمکده در .

بو نوعه داخل اولان دوآلیست دینلری ایکی قسمه آیرابیلیرز : بر قسمی
مجادله جی ؛ دیکر قسمی آهنکجی دوآلیست دینلردر . مجادله جی دوآلیست
دینلرک اک بارز نمونه لری مازده نیزم و مایخه نیزم در . هر ایکسینده کائنات ایکی
ضد قوت اولارق تصور ایدلشدر . بونلر خیرله شری ، رحمانله شیطانی ، آیدینقله
قارا کلنی تمثیل ایدرلر ؛ و بوتون عالم بونلرک دائمی مجادله سنه محنه در . بو نوع
دینلرک بولوندینی جمعیترده چوق قابالی بر حرم حیاتی ، مستقل بر زاهد صنفی
واردر . حکمدارک نفوذی سهاویدر . دولت هر شینک فوقنده در . نته کیم بو حالی
اسکی مصر و ایرانده کورمکده یز .

آهنکجی دوآلیست دینلرک اک بارز نمونه لری اوغوز تورکلرینک دینی ،
چینلرک (تاؤ) ، ژاپونلرک (شیتو) دیندر . بو دینلرده اساس اولان عالمده
بربرینک تماماً مخالفی و ضدی ، بربرینک معکوسی اولان وصفله مالک ایکی
قوت قبول ایتک ، فقط بو قوتلرک امتزاج و آهنکنندن عالمک دوغدیضه اینامقدر .
کوکله ، بر آیدینقله قراکلکی بربرینک ضدیدر . فقط عالم بونلرک تالیف وتر کینک محمولیدر .
دوآلیست دینلرک بوشکلی یوقارده سویله دیکمز کی - واسسالق وتبنی صورتیه -
مادون و مافوق صنفلر آراسنده بر ائتلاف حاصل اولدقندن صوگرا دوغمشدر .
چینده ، اسکی ژاپونیا ، اوغوز تورکلرنده کورولدیکی کی بونوع داخلنده حکمدار
قومک باباسیدر . مادونله مافوق آراسنده - قرون وسطا اصالت صنفلرنده
کورولدیکی کی - بر « بابا - اولاد » رابطه سی دوغمشدر . صنفلر آراسنده کی بو
اشترک طرزنی اجتماعی قیمتلرک دینی و اخلاقی تظاهر لری نه یوموشاتمش ، بالنتیجه
حرم ، زاهدک ، صنف تفریقی کی دینی حیالک جامد جهتی که وشه مشدر . ابتدا
صنفلر آراسنده « تبنی » مناسبنی تأمین ایدمه دن انکشاف ایدن جمعیتلرده مجادله جی
دوآلیزم دوغدینی حالده ، بونوعده آهنکجی دوآلیزم تشکل ایدر .

هانکی شرائطك تحکمی صنفاری وهانکیلرینک صنفار آراسنده تبنی صورتیله
«اتحادی تأمین ایتدیکنی تعیین یتمک، آنجاق احوال و شرائطه نظرآ یابیلاجق تاریخی
تدقیقلر سایه سنده قابل اولور .

تک اللہ جیبیہ : — سیتہ لک کندی ایچریسنده کی مورفولوژیک تکاملی بر طرفدن
ژنه نسلرک نفوذی قیردینی و صنفار آراسنده مساواته دوغرو کیتدیکی کبی دیگر
جهتدن متعدد سیتہ معبودلرینی ده قالدیرارق مونوته یزیمه یعنی تک اللہ جیلغه واصل
اولور .

بواعقاد مرحله سنده سیتہ تک تک معبودی قالمشدر : بو جد اعظم ویا ناظم
عالم دکل، بلکه «خالق کائنات» در. مونه تو یزیم دینلر تاریخنده کبویوک تکاملدر.
اولا — دو آلیست دینلرده کی ضدقوت، «شیطان» اسمیله تالی بر عنصر، واللہک
مخلوقی اولان بر موجود صورتنه استحاله ایتمشدر . ثاباً — اسکی دینلردن قالان
هر نوع اعتقاد بقیه لری ترک ایدیلرک بوتون اعتقاد وعبادتلر زماندن و مکاندن منزہ،
معنوی [بالنتیجه عالم شمول] بر موجوده توجیه ایدیلمشدر . نهایت ، اک مهم
وصف اولارق ، آرتق بو موجود جد اعظم اولمادینی ، و خالق کائنات اولدینی
ایچون بونوع دینلر — هه نوته ییست دینلر کی — بشریله شمک استعدادینی قازانمشلردر:
پروتستانلق، اسلامیت، متروک ، نسطوری ؛ عبرانی دینلری کبی مونه تو ییست دینلر
همومیتله ده موقرات سیتہ لک دینی اولدینی حالده، دو آلیست دینلر صنف فرقلرینک
و آریستوقراسینک حاکم اولدینی سیتہ لک ، هه نوته ییست دینلر سیتہ لک انحلاله
باشلادینی دورده و مادون صنفار آراسنده تأسس ایدن دینلردر .

تک اللہ جی دینلر مطلقاً بشری و عمومی دکلدر ؛ حتی اساس اعتباریله یالکز
بر سیتہ تک اعتقادیدر لر . عبرانیلرده یهودایه اعتقاد بیکلرجه سنه او قومه مخصوص
قالدی . فقط سیتہ لک انحلالدن صوگرایکی قوتلی اجتماعی بنیه لر تشکل ایدمه دیکی
ایچون موضعی اولان مونوته ییست دینلر، اسکی مدنیتلرک انقاضی اوزرنده یاییلدی ؛
خریستیانلق و اسلاملغک اتشاری بو صورتله اولمشدر .

تک اللہ جی دینلرده معبود کائناتی یوقدن وار ایتمشدر . اللہک مکانی ، تمثالی
و تجسیدی یوقدر . معبد بیت الله دکل ، آنجق « محل عبادت » در . اوراسی
رب العالمینک امتنی طوبلادینی ایچون «جامع» در. قرون وسطا دینلری — هه نوته ییست
ویا مونوته ییست — بو اساسلی وصفیله سیتہ دینلردن آریلیر .

سوقراطك اخلاقی ، آتیه سینه سنك چوق آلهجیلنی یرینه مونوته نیست بر اعتقاده استناد ایتکده ایدی افلاطونك مثال عالمنده کی وجود و واحده اشیاك کالی وتك الله کبی تلقی ایدیله بیلیر. کورولویور که بوتون جمعتر معین مورفولوژیک شرائط تحقق ایتدکن صو کرا دینی ویا فلسفی و حدیجیلکه کچمکده درلر .

هیج آلهجیلر : — بو عمومی تکامل شکلندن بر قاج دینك انحراف ایتدیکنی کورویورز : بونلرده بودیزم ، ولامائیزم در . بونلرده بوتون یوکسک و منتشر دینلرک عکسنه اولق اوزره معبود یوقدر . بودینلرده مونوته نیزم کبی هه نوته نیزمک تکاملی نتیجه سنده دوغمشدر . فقط بوراده دینك تکاملی معبودك انکارینه قادیار وارمشدر . بوددا دینه کوره تناسخ واستحاله بو عالمده در . ده کیشن ، آرزوایدن اودره فضیلت دایما مبدل ونهایتسز اولان بو آرزودن واز کچمکده در . بودیزمه کوره فراغت ، فدای نفس اخروی عالم ایچون ، الله ایچون دکلدر . نفس الامرده فضیلت ایچوندر . بوتون آرزولردن و حیاتدن فراغتک غایه سی (نیروانا) یعنی عدمدر . اوکا ک فضلہ یا قلاشان ک فضیلتکاردر . انسانلرک معنوی قیمتلرینی اونلرک نیروانا یه اوزاقلق ویا قیناغنه کوره تعین ایده بیلیرز . آتیه نیزم یعنی الهی انکار اساسنه استناد ایدن بو اعتقادلر ، دینسزک دکل بالعکس چوق واسع امتاره مالک اولان متعضی دیندارلق محیطی تشکیل ایدرلر . دینلرک بو تکامل شکللری خارجنده کلاسیلق ، وحدت وجود ویا دین طبیعی فکری کبی بر طاقم دینی جریانلر داها واردر . فقط بونلر اجتماعی بر مؤسسه اولان دینه دکل ، بلکه هر هانکی اجتماعی نیه داخلنده دوغان دینی فکریاته عأددرلر . کلاسیلق اکثریاتک اللهجیلقدن ، وحدت وجود هه نوته نیسمدن ، دین طبیعی فکری ده ینه مونوته نیست دینلرده تفکر حریتنک یاشلادینی مذهب مجادله لرندن دوغمشدر .

هلمی ضیا

ارکک معلم مکتبی اجتماعیات معلمی